

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TÜRKİYE’NİN İHRACAT ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ*

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON EXPORT PRODUCT DIVERSIFICATION IN TURKEY

Gürkan CUNDA¹, Selim Adem HATIRLI²

1. Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gcunda@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9194-0705>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, selimhatirli@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9632-3071>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
16.10.2019 10.16.2019

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
04.11.2019 11.04.2019

DOI
10.20875/makusobed.633945

* Bu eser, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında kabul edilen Gürkan CUNDA’nın doktora tezinden türetilmiştir

Öz

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelere kattıkları bir çok fayda mevcuttur. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelere üretim için gerekli sermaye birikimi, bilgi ve yönetsel beceri, teknolojik altyapı ve kullanım yetkinlikleri sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların bu faydalarının yanında ev sahibi ülkelerin ihracat ürün sepetine de olumlu katkı sağlaması beklenir. Ancak yapılan literatür incelemesi neticesinde doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerin ihracat ürün çeşitliliğine etkisini inceleyen yeterli çalışma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’deki ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerindeki etkisi, Vektör Otoregresif (VAR) Analizi metodu ile incelenmiştir. Ampirik analiz sonuçları, doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğini etkilemediğini göstermiştir. Varyans ayrıştırma analizi sonuçlarına göre dışa açıklığı ihracat ürün çeşitlendirmesine önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat Ürün Çeşitlendirmesi, Var Analizi,

Abstract

There are many benefits of foreign direct investment to the host countries. Especially foreign direct investment provides developing countries with the necessary capital accumulation, knowledge and managerial skills, technological infrastructure and usage competencies required for production. In addition to these benefits, foreign direct investment is expected to contribute positively to the export product basket of host countries. However, as a result of the literature review, it is observed that there are not enough studies examining the effects of foreign direct investments on the export product diversification of host countries. Therefore, the effect of foreign direct investments of export product diversification was examined by using Vector Autoregressive (VAR) method in a case study for Turkey. The results of the empirical analysis showed that foreign direct investment does not affect export product diversification. According to the results of variance decomposition analysis, it was determined that trade openness contributed significantly to export product diversification.

Keywords: Foreign Direct Investments, Export Product Diversification, Vector Autoregressive Method,

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik olarak temel hedefi makroekonomik dengelerini koruyarak, ani ekonomik gelişmeler karşısında daha dirençli bir ekonomik yapıya sahip olmaktır. Gelişen küresel ekonomik gelişmeler karşısında ülkeler zamanla farklı ekonomik politikalar geliştirmektedir. Üretilen ekonomik politikalar ülkelerin içinde bulunduğu mevcut şartlara göre farklılık gösterebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yeterli sermaye birikimlerinin olmaması nedeniyle hedeflenen başarıya ulaşamamaktadır. Bu tip sermaye sorunu olan ülkelerin ekonomik sorunun giderilebilmesi için iki farklı seçenekler mevcuttur. Birinci seçenek; ara ürün ithal ederek kendi üretimlerini gerçekleştirmeleridir. Ancak bu seçenek ülkelerin üretim için gerekli bilgi, tecrübe ve teknolojik altyapıdan yoksun olması halinde istenilen sonuçları vermemektedir. İkinci seçenek ise; ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekme yoluna gitmeleridir. Doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye yetersizliğinden kaynaklanan kısır döngünün giderilmesinde ve üretim için gerekli bilgi, tecrübe ve teknolojik altyapının ev sahibi ülkelere aktarılmasında son derece önemli bir misyona sahiptir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler genel olarak ikinci seçeneği tercih etmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımların ülkeye giriş yapmasıyla birlikte kendi üretimlerini şekillendirmeye başlamaktadır. Bu aşama ile birlikte, ülkelerin belli ürünler üzerinde mi uzmanlaşmaları gerektiği yoksa ilksel ürünler üzerine yoğunlaşarak çeşitlendirme yoluna mı gitmesi gerektiği tartışma konusu olmaktadır. Bu mesele iktisat biliminin oldukça eski tartışma konularından birisidir. Literatürde genel olarak hâkim olan düşünce, gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun gerektiren ilksel ürünlere yoğunlaşmaları gerektiği, gelişmiş ülkelerin ise özellikle sanayi ağırlıklı sermaye yoğun ürünlere yoğunlaşması gerektiği şeklindedir (Can, 2016: 21-25). Ancak, zamanla konu hakkında farklı düşünce ve görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin sermaye açıklarını gidermeleri halinde öncelikle iç piyasada ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilerek korumacı bir politika izlemeleri gerektiği, gelişmiş ülkelerin ise sermaye açığı bulunmaması ve üretim anlamında yeterli bilgi, tecrübe ve teknolojik altyapıya sahip olması nedeniyle dışa açık bir ekonomik politika izlemeleri gerektiği görüşleri hakimdir. Gelişmişlik seviyesi düşük olan ülkelerin gelişmiş ülkeler gibi dışa açık bir politika izlemesi zaman almaktadır. Çünkü yatırımların girmeleriyle birlikte ülkeler sermaye açıklarını kapatmakta ve yatırımların yayılma etkisi ile birlikte gerekli bilgi, tecrübe ve teknolojik altyapıya zamanla sahip olarak dışa yönelebilmektedir. Bu şekilde ev sahibi gelişmekte olan ülkeler, zamanla kendi üretimlerini şekillendirmekte ve dışa açık bir politikaya geçiş yapmaktadır. Gelişen bu süreç sonunda gelişmekte olan ev sahibi ülkelerin ihraç ettiği ürün sepetindeki çeşitliliğin artması beklenmektedir.

İhracatın, ekonomik büyümeye olan katkısı düşünüldüğünde, ihracatta ürün çeşitliliğinin ne kadar önem arz ettiği aşikardır. Ülkelerin gelirleri içerisinde ihracatın önemli yer tuttuğu ülkeler için ihracatta meydana gelen istikrarsızlıklar, ekonomik yapılarını hissedilir derecede etkilemektedir. Tek başına ihracat, ülke ekonomisi için yeterli bir kaynak değildir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkeler ihracat gelirlerini artırarak ek döviz girdisi elde etmekte ve makroekonomik dengenin sağlanmasında önemli katkı yapmaktadır. Ülkeler ihraç ettiği ürün çeşit sayısını artırarak ekonomik olarak ciddi gelirler elde edebilmektedir. Dolayısıyla ihracatın ekonomik olarak ülkenin kalkınmasına ve ekonomik büyümesine önemli katkı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye’de sermaye birikiminin yetersiz olması ve teknolojik altyapı ihtiyacının olması nedeniyle, doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için dönem dönem değişik politikalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Çalışmaya konu olan 1960 sonrası “planlı dönem” olarak adlandırılan 1960-1980 zaman diliminde uygulanan planlı üç dönemde de doğrudan yabancı yatırımlar bağlamında istenilen başarı yakalanamamıştır. 1970’li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında dünya genelinde başlayan ekonomik kriz Türkiye’yi oldukça derinden etkilemiş ve artan dış borçların etkisi ile yeniden etkin bir politika anlayış için radikal kararlar almaya gidilmiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde öne çıkan ekonomik anlayış dışa açık bir politika anlayışıdır. Özellikle, Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açık ekonomi politikaları izlemeye başlamıştır. 24 Ocak kararlarının alınmasındaki temel amaç, ülkeye katkı sağlaması beklenen doğrudan yabancı yatırımları teşvik ederek ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Alınan 24 Ocak kararları neticesinde sermaye hareketliliği oldukça ivme kazanmıştır. Bu dönemde liberalleşmenin etkisiyle sermaye girişleri geçmiş dönemde yaşanan ekonomik sorunları kısmen çözseler de uzun vadede istenilen seviyede yatırım gerçekleşmemiş ve istenilen büyüme seviyesine ulaşamamıştır. Zaman zaman yaşanan kontrolsüz yatırımlar büyük ekonomik sorunlara sebep olmuş ve 1990’lı yıllarda iki büyük ekonomik kriz yaşanmıştır (Alper ve Önis, 2001: 205). Her ne kadar 1980 sonrası dönemde doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla ekonomik

olarak hareketlilik yaşanmış olsa da, 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başında yaşanan ağır ekonomik krizler ülkenin istenilen ekonomik hedeflerin oldukça uzağında kalmasına neden olmuştur. Yaşanan olumsuz gelişmeler orta vadede doğrudan yabancı yatırımların önemini bir kez daha göstermiştir. Özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası, 2003 yılında doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek için özelleştirme ağırlıklı radikal ekonomik kararlar alınmasına neden olmuştur. Alınan kararlar neticesinde güvensiz bir yatırım ülkesi görüntüsü veren Türkiye, yeniden yatırımları çeker duruma gelmiştir. Bu durum 2004 sonrası artan bir ivmeyle devam etmiştir. Ancak yinede Türkiye'nin mevcut jeopolitik konumu nedeniyle doğrudan yabancı yatırımları çekme noktasında son derece avantajlara sahip olmasına karşın istenilen seviyede yatırım çekilemeyerek, 2004 yılında Dünya Yatırım Raporlarındaki analizde dünya genelinde 111. sırada yer almıştır (UNCTAD, 2005: 23). Doğrudan yabancı yatırımlar açısından 2004-2009 döneminde oldukça iyi performans sergilese de , 2009 yılından küresel yaşanan ekonomik kriz Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde yatırımlar ciddi oranda azalarak 8.585 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir. Dünya genelinde bu dönemde yapılan yatırımlar sıralamasında Türkiye 30. sırada yer almıştır (Koçtürk, vd., 2012: 40).

Dünya'nın en önemli ekonomileri göz önüne alındığında, gelişmiş olan ülkelerin az gelişmiş ülkelere göre daha geniş ihracat ürün çeşitliliğine sahip olduğu görülmektedir. İhracat gelirleri ülke ekonomisi için tek başına yeterli olmamasına karşın, ürün çeşitliliği ile birlikte artan gelirler ülkenin ekonomik olarak büyümesine ve istikrarlı bir ekonomik yapıya sahip olmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan ülkeye yeni teknolojinin ve yeni üretim yöntemlerinin girmesiyle ev sahibi ülkelerin üretim alanında yeni ürünler üretmesine ve yeni pazarlara ulaşmasını imkan vermektedir. Böylece ülkelerin ihracat ürün sepetlerini artırması öngörülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkeler için bir diğer faydası, kişi başına düşen gelirlerinin belli aralıklarda seyretmesine katkıda bulunmasıdır. Belirtilen husus ülke ekonomileri açısından oldukça önemlidir. Çünkü yatırımlar, ev sahibi ülkelerin tasarruf ve döviz açıklarını sübvans etmesine ve makroekonomik dengenin korunmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm bu etkenler göz önüne alındığında, Türkiye için doğrudan yabancı yatırımlar son derece önem arz etmektedir.

Ulusal ve uluslararası yapılan çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelere olan katkıları açıkça ortaya konmuştur. Ancak son dönemlerde doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisi tartışma konusu olmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde; uluslararası literatürde, doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisini araştıran çok fazla çalışmanın bulunduğu, ancak Türkiye'yi baz alan herhangi bir çalışmanın mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğini ne derece etkilediği sorusunun cevabı için özellikle uluslararası birçok çalışma yapılmış ve büyük bir çoğunluğunda doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğini olumlu etkilediği görülmüştür. Çalışmada bu nedenle Türkiye örneklem verisi kullanılarak yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması örneklem verisi olarak Türkiye'nin seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışmanın amacı; doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin ihracat ürün çeşitliliği üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası literatürde Türkiye örneklem verisi kullanılarak doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisini inceleyen herhangi bir çalışma olmaması nedeniyle, bu alanda yapılacak olan çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Çalışma; doğrudan yabancı yatırımların tanımı ve önemi, ihracat ürün çeşitlendirmesi kavramı ve ev sahibi ülkelere katkısı, doğrudan yabancı yatırımlar ve çeşitlendirme ilişkisini inceleyen literatür çalışmaları, materyal ve ekonometrik yöntem, araştırma bulguları ve sonuç ve değerlendirme başlıklarından oluşturulmuştur. Başlıklar detaylı olarak açıklanarak sunulmuş ve çalışmanın sonunda doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisi geçmiş çalışmalarla karşılaştırması yapılmıştır.

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÖNEMİ

Literatürde doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili farklı tanımlar ile karşılaşmak mümkündür. Doğrudan yabancı yatırımların en temel tanımı, herhangi bir ülkede faaliyet gösteren firma/kişilerin kendi ülke piyasalarından çıkarak, diğer ülke piyasalarından gelir elde etmelerini ifade etmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilen gelirler maddi olabileceği gibi fiziki olarak da gerçekleşebilir. Yatırımların bir diğer gerçekleşme şekli ise uluslararası yatırım yapan firmaların yatırım yapacakları diğer ülkelerde bina, fabrika, arazi, tesis gibi gayri menkulları satın alınması şeklinde gerçekleşebilmesidir (Seyidoğlu, 1994: 577). Diğer taraftan literatürde doğrudan yabancı yatırımların, bazı uluslararası kurumlar nezdinde tanımları mevcuttur. OECD tarafından yapılan bir diğer tanımda ise; herhangi bir ülkede faaliyet gösteren yabancı

yatırımcının başka bir ülkede faaliyet gösteren şirkette sürekli bir pay elde ettiği yatırımlar olarak ifade edilmiştir (OECD, 2008: 48). Bir diğer ekonomik kuruluş IMF tarafından yapılan tanımlamada herhangi bir firmanın yatırım yaptıkları işletmenin kontrolünü sağlaması veya yönetiminde söz sahibi olması adına yapılan yatırımlar olarak ifade edilmiştir (IMF, 2003: 23)

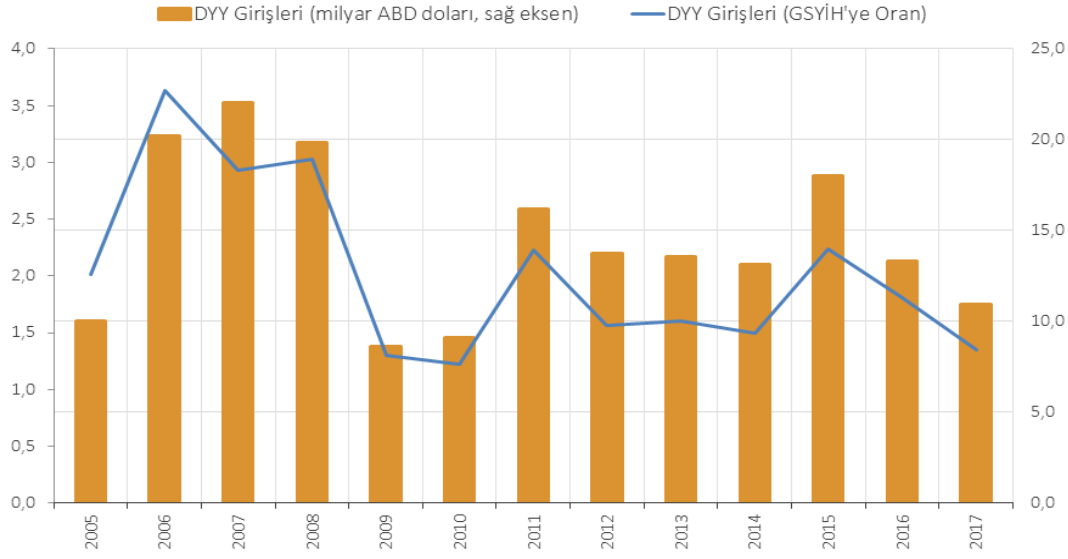
Gelişen teknolojik yenilikler vb. gelişmeler ile birlikte küreselleşme giderek artmaktadır. Küreselleşmenin artması, beraberinde dünyada yatırımların seyrini etkileyen faktörlerin daha önemli hale gelmesini sağlamıştır. Dünya genelinde yaşanan herhangi bir şok ekonomik gelişme, yatırımları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu nedenle, yatırımcılar ile yatırıma ev sahipliği yapan ülkeler menfaatleri doğrultusunda gelişmeleri yakından takip etmekte ve politikalarını bu yönde şekillendirmektedir. Böylelikle, küresel anlamda tasarrufların ve yatırımların etkin dağılımı gerçekleşmektedir. Diğer taraftan birçok ürün, yatırımcı firmaların maliyetleri düşürebilmek için daha uygun piyasalar yönelmesiyle ürün diğer piyasalara dağılmakta veya taklitleri üretilerek yaygınlaşmaktadır. Bu şekilde üretimin küreselleşmesine katkı sağlanmış olmaktadır. Üretimin küreselleşmesiyle birlikte, ülkeler üretim maliyetleri açısından kendileri açısından en uygun bölgelere yayılmakta ve ekonomik olarak fayda sağlamaktadır (Alpar, 1977: 13). Alpar'ın (1977) çalışmasında, her zaman ülkelerin mevcut imkânlarının yatırım yapmak için yeterli olamayabileceği, dolayısıyla bu durum da ülkelerin yatırımlarını sınırlandırabilecekleri ifade etmiştir. Yerli kaynakların yetersiz kaldığı bu durumda ülkeler, üretim için duydukları kaynak ihtiyaçlarını doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla karşılayacağı vurgulanmıştır (Alpar, 1977: 13).

Doğrudan yabancı yatırımlar tek taraflı bir fayda sağlamamaktadır. Yatırımların hem yatırımcı firma hem de ev sahibi ülke firmalar için karşılıklı olumlu katkıların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ülkeye gelen yabancı yatırımların artması, beraberinde iç piyasada rekabet artışını sağlar. Bu durum üretim kalitesinin artması, yenilikler ve teknolojik gelişmelerin sağlanması, üretim alanlarını ilgilendiren teknik bilgi gelişimi, ekonomik ve politik destek yollarının açılması, dış pazarlara çıkılması, kalifiye eleman yetiştirilmesine, çevre bilincinin oluşması ve korunması gibi birçok önemli olumlu katkılar sunmaktadır (Oksay, 1998: 18).

Ülkeler ihtiyaç duydukları hammadde, maliyetli emek gücü, mal ve hizmet üretimini artırmak, ülkede yaşanan işsizliği gidermek, üretim ve taşıma maliyetlerini düşürmek, yeni pazarlara açılarak gelirlerini artırmak gibi amaçları doğrultusunda doğrudan yabancı yatırımlar vasıtası ile beklentilerini karşılamaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle, yatırım gerçekleştiren ülkeler ve ev sahibi ülkelerin ekonomik anlamda ortak bir paydada keşiştiği görülmektedir. Amaç dünya ihracatından mümkün olan en fazla payı alarak makroekonomik dengelerini korumak ve istikrarlı büyümeyi sağlamaktır. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin, gerekli sermaye ihtiyaçlarını tedarik ederek, üretim için ihtiyaç duyulan gerekli teknolojik, bilgi ve tecrübenin edinilmesi sağlamaktadır. Bu durum literatür çalışmalarına yansımış ve doğrudan yabancı yatırımların genel olarak büyümeyi desteklediği görülmüştür.

Ülkelerin yatırım performanslarını ölçen birçok yöntem mevcuttur. Batmaz ve Tunca (2005) tarafından yapılan çalışmalarında; bu ölçme yöntemlerinden en sağlıklı olan yöntemin, doğrudan yabancı yatırımların ülkenin GSYİH'daki payının ölçülmesiyle yapılan ölçüm olduğu vurgulanmıştır (Tunca ve Batmaz, 2005: 9-35). Bu yöntemle hesaplanan analizde, Türkiye de doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'deki payı 2005 yılına kadarki dönemde %1'in altında kalmıştır (TCMB, 2018).

Şekil 1. Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYİH'ya Oranı

Kaynak:(TCMB, 2018)

Şekil 1'de görüleceği üzere, 2003 alınan 4875 sayılı kanun ile doğrudan yabancı yatırımlar ivme kazanmış, doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'deki payı 2006 yılında %3,8 seviyelerine kadar çıkmıştır. 2009 yılında küresel yaşanan ekonomik durgunluk neticesinde bu oran % 1,5 seviyelerine kadar gerilemiştir. Tekrar yatırımların toparlanması ile bu oran 2015 yılında %2'nin üzerine çıkmıştır. Ancak 2016 yılında yaşanan darbe girişimi nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların gerilemesine neden olarak oranın %2'nin altına gerilemesine neden olmuştur. Bu düşüş 2017 yılında da devam etmiştir (TCMB, 2018). Şekil 1 incelendiğinde, 2009 krizi, 2012 yılında Avrupa ülkelerini finans piyasalarında yaşanan kriz ve 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi gibi belirsizliklerin yaşandığı dönemlerde, doğrudan yabancı yatırımlarda düşüş gerçekleşmiş ve milli gelire olan katkısının da gerilediği görülmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde özellikle 2003 yılında alınan kararlar sonrası doğrudan yabancı yatırımlar Türkiye'de artmaya başlamış ve milli gelire olan katkısı artmışsa da istenilen performansın yakalanamadığı görülmektedir. Şekil 1'den de görüleceği üzere Türkiye'nin iç politik gelişmelerin yanında küresel gelişmelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin küresel bir güç haline gelebilmesi için mevcut potansiyelini harekete geçirmesi gerekmektedir. 1980'li yıllarda geçtiği liberal politik anlayışı benimsemesine rağmen yeterince yatırımlarda yol ilerleyememesinin nedenleri olarak gösterilen ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların, hukuk ve adalet aksaklıkların ve kurumsal alt yapı eksiklerini tamamlaması için gerekli tedbirleri alınması gerekmektedir.

3. İHRACAT ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRMESİ KAVRAMI VE EV SAHİBİ ÜLKELERE OLAN KATKILARI

3.1. İhracat Ürün Çeşitlendirmesi Kavramı

İhracat ürün çeşitlendirmesi konusu 1950'li yıllar itibari ile literatür çalışmalarında yerini almaya başlamıştır. Özellikle dış ticaret yazınında son dönemlerde sıkça gündeme gelmektedir. Bunun temel sebebi, gelişmekte olan ülkelerde belli ürünler üzerinde uzmanlaşması, yaşanan şok ekonomik gelişmeler neticesinde gelirlerinde ortaya çıkan gerilemedir. Dolayısıyla bu tip ülkelerin ekonomik büyümelerinde dalgalanmalar meydana gelmektedir (Can ve Doğan, 2015: 191-199). İhracat ürün çeşitlendirmesinin gündeme gelmesiyle birlikte küresel anlamda ihracata dayalı büyüme ekonomik anlayışı oldukça yaygınlaşmıştır. Ürün çeşitlendirmesindeki ana hedef, ülkelerin ekonomik daralma yaşadığı dönemlerde ihracat ürün sepetinin geniş tutularak farklı piyasalara farklı ürünler pazarlanmasını öngörmektedir. De Pineres ve Ferrantino (1997) tarafından yapılan çalışmada, ülkelerin ekonomik problemlerinin aşılması üzerine kurulan modellerde kalkınma ile çeşitlenme arasında önemli bir ilişkinin olduğuna vurgu yapıldığı belirtilmiştir (De Pineres ve Ferrantino, 1997: 375-391). Iwamoto ve Nabeshima (2012) tarafından yapılan çalışmada, sektörlerin yapısal

değişikliklere olan ihtiyacına ve ihracat çeşitlendirmesinin önemine vurgu yapılmıştır (Iwamoto ve Nabeshima, 2012). Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen orta gelir tuzağı olarak adlandırılan, ülkelerin kişi başına düşen gelirlerin artıramamaları veya belirli bir aralıkta sıkışması durumu dış ticaret konusunun önemini bir kat daha arttırmaktadır. Dış ticarete konu olan ihracat ürün çeşitliliği, ülkelerin sahip olduğu ihracat ürün sepetinde meydana gelen değişiklikler olarak bilinmektedir.

İhracatta ürün çeşitlendirmesi olarak yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Çeşitlendirme tiplerinin oluşmasında ülkelerin mevcut yapısal ihtiyaçları belirleyici olmaktadır. Ülkeler öncelikli hedeflerine göre yatay veya dikey ürün çeşitlendirmesine gitmektedirler. Ülkeler ekonomik istikrarını korumak amacıyla gerçekleştirilecek olan ürün çeşitlendirmesine ülkenin mevcut sermaye yapısı ve teknolojik alt yapısı durumuna göre karar vermektedir.

Yatay ürün çeşitlendirmesi küresel emtia piyasalarında meydana gelebilecek dalgalanmaları önlemek amacıyla geleneksel ürün sepetine ilave ürünlerin katılımı olarak ifade edilebilir (Yokoyama vd., 2009: 55). Birleşmiş Milletler (2004) tarafından dikey çeşitlendirme için yapılan tanımlamada ise; mevcut ürün çeşitliliğinin kullanım piyasalarının artırılması ve katma değerli yeni ürün girişimlerin artırılması olarak belirtilmiştir (UN, 2004: 36). Çeşitlendirmede ürünün pazarlanması aşamasında ürüne katma değer kazandırılması oldukça önem arz etmektedir.

Çeşitlendirme türleri belirli şartların olgunlaşmasından sonra belirlenmektedir. İşgücünün niteliğine, sermaye yatırımlarına, kullanılan teknolojiye, yönetim ve pazarlama becerileri gibi önemli şartlar yatırım türünün kararlaştırılmasında oldukça önemli kriterler olarak ön plana çıkmaktadır. Belirtilen şartlar doğrultusunda yatırım için çeşitlendirme türüne karar verilmektedir (Samen, 2010: 4-5). Yatay çeşitlendirme türünde ürünün üretildiği kendi endüstrisi dikkate alınarak hareket edilmektedir. Dikey çeşitlendirme türünde ise katma değeri düşük olan sektörlerden yüksek olan sektörlerle doğru hareketlilik söz konusudur (Ahmed vd., 2014: 307-308). Dolayısıyla yatay çeşitlendirme türünde statik, dikey çeşitlendirme türünde ise dinamik bir süreç işlemektedir. Dikey çeşitlendirmenin bir ülkeye sağlamış olduğu dışsallık yatay çeşitlendirmeye kıyasla daha fazladır. Bu sebeple dikey çeşitlendirme türünün gerçekleştirilmesi aşamasında teknoloji kullanımı, bilgi ve beceri kullanımı daha fazla ön plana çıkmaktadır (UN, 2004: 35).

Ülkelerin ekonomik şartları, sermaye birikimleri, tasarruf eğilimleri ve sahip olduğu teknolojik altyapı imkanları ülkenin gerçekleştirebileceği çeşitlendirme türünün de önemli belirleyicisidir. Ülkenin büyümesi için hangi sektörleri ön plana çıkaracağı, sahip olduğu zenginlikleri, coğrafi konum özellikleri ve faktör yoğunluğu gibi sebepleri dikkate alarak hangi çeşitlendirme türünü tercih edeceğine belirlemede etkilidir (Tadesse ve Shukralla, 2013: 142). Kalkınmanın ilk evrelerinde olan bir ülkenin yatay çeşitlendirmesini tercih etmesi gerektiği belirtilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracat sepetlerini sadece bir ürün çeşidi üzerinde durulmasında fayda görülmektedir. Yani dikey ürün çeşitlendirmesinden ziyade yatay ürün çeşitlendirmesi ön plana çıkmaktadır. Çünkü yatay ürün çeşitlendirmesi yeni ihracata başlayan ülkeler için üretmiş olduğu ürün endüstrisinin tamamında pozitif dışsallık sağladığı görülmektedir. Bu süreçte ev sahibi ülkenin ihracatın başlaması ile birlikte ürünlerine olan talebin artmasını sağlamaktadır. Uluslararası alanda etkin hale gelmeye başlayan yerel firmaların, girilecek rekabet ortamı nedeniyle dinamik öğrenme sürecine doğru bir gelişim sürecine girmelerini sağlamaktadır (Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006: 1825-1837).

3.2. Ürün Çeşitlendirmesinin Ev Sahibi Ülkeye Olan Katkıları

Günümüzde artan teknolojik imkanlar ile birlikte ülkeler giderek birbirleriyle iç içe geçmiş gibidir. Küreselleşmeyle birlikte ihracat ürün çeşitlendirmesi ülkelerin ekonomik büyümeleri için oldukça önemli hale gelmiştir. Özellikle makroekonomik dengenin devamlılığının sağlanması için ihracatın önemi bir kat daha artmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin makroekonomik dengelerini koruyabilmesi ve ekonomik büyümelerini sağlanabilmeleri için ihracat çeşitlendirmesinin üzerinde durulması gerekmektedir (Gozgor ve Can, 2017: 1-5).

Yapılan literatür çalışmalarında, ihracat ürün çeşitlendirmesi ve ihracat ürün yoğunlaşması konularında iktisatçılar tarafından iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşlerden birincisi; ülkelerin belirli ürün gruplarında uzmanlaşması gerektiğinin ve uzmanlaşacakları ürün üretimi için ihtiyaç duyulan kaynakların tahsisinde bu ülkelerin daha etkili olduğudur. İkinci görüş ise ülkelerin ihracat ürün sepetlerini çeşitlendirmeleri gerektiği görüşüdür (Apergis vd., 2018: 14106-14116). Yokoyama ve Alemu (2009) tarafından yapılan çalışmalarında; ihracat ürün çeşitlendirmesinin karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile çelişmediğini ve yeni sektörlerin gelişmesine olumlu katkı yaptığı görülmüştür (Yokoyama, 2009: 49-90).

Naude (2010) tarafından yapılan çalışmada, 1950'li yıllardan itibaren uygulanan yoğunlaşmaya dayalı anlayış yerine ülkelerin ihracat ürünlerini çeşitlendirmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Naude vd., 2010:552-572).

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli gündem maddelerinden biri ekonomik kalkınmadır. Ülkeler kalkınabilmek için gerekli durumlarda üretimlerini yapısal anlamda değiştirme ve kalkınmışlık düzeylerini artırabilmek için çaba göstermektedirler. Bu nedenle, amaçlarına ulaşmak için dış ticaretten kaynaklı olumsuz etkileri minimum seviyeye indirmek istemektedirler. Bunun temel nedeni gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri ürünlerin talep esnekliklerinin düşük olmasıdır. Ağırlıklı olarak gelişmekte olan bu ülkeler, kalkınmanın ilk dönemlerinde özellikle tarım ve maden ürünlerinde yoğunlaştığı bilinmektedir (Hesse, 2008: 1). Naude ve Rossouw (2011) tarafından yapılan çalışmada; özellikle gelişmekte olan ülkelerin ürün çeşitliliğinin artırılması için oldukça istekli olduğu belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ikamesi kolay temin edilebilecek ürünlerin fiyat artışında, yatırımların farklı ülkelere kaymaması için rekabet güçlerini dünya piyasasında göstermeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır (Naude vd., 2011: 99-134).

İlksel ürünlerin sahip olduğu talep esnekliğinin sanayi ürünlerinin esnekliğine kıyasla daha düşük seviyelerdedir. Sanayi mallarının fiyatlarında meydana gelecek bir değişimin talebi hemen uyardığı görülmüştür. Bu ürünlerin bir başka önemli özelliği de yayılma etkisine sahip olmasıdır. Yayılma etkisinin görüldüğü piyasalarda kullanılan teknolojik altyapının istenilen seviyede olmaması ve kullanılan emeğin nitelik olarak düşük seviyede olması yayılma etkisini sınırlamaktadır (Doğruel ve Tekçe, 2011: 3). Ürün çeşitlendirmesiyle birlikte bilgi transferi de üretim faktörlerinde verimlilik artışına neden olmaktadır. Misztal (2011) tarafından yapılan çalışmada; üretilecek olan yeni ürünlerde kullanılacak yeni teknikler dışsallık sağlayarak teknolojinin daha etkin kullanılmasını sağladığı vurgulanmıştır. Yine aynı çalışmada ürün çeşitlendirmesinin ülkedeki mevcut endüstrileri geliştirdiği gibi yeni endüstri kollarının oluşmasına imkan sağladığı belirtilmiştir. Böylelikle endüstrilerde ortaya çıkan üretim artışının ülkelerin üretim çıktı düzeylerine ciddi katkı sağladığı söylenebilir (Misztal, 2011: 55-64). Samen (2010) tarafından yapılan çalışmada; ilk üretilen ürünlerin düşük işgücü niteliği ve düşük teknoloji kullanılmasıyla elde edilebilen türde ürünler olduğu belirtilerek bu tip ürünlerin ekonomide pek fazla etki etmediğine vurgu yapılmıştır. Yine aynı çalışmada, ihracat ürün çeşitlendirmesinin ihracat gelirlerini artırmasıyla birlikte, ürünlerin katma değerlerini de arttırdığı belirtilmiştir. Katma değerli ürünlerin artışının ülkenin teknolojik kapasitesinin artmasına ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı ve ekonomiyi bir bütün olarak etkileyeceği vurgulanmıştır (Samen,2010). Gouvea vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, ürün çeşitlendirmesinin ülkelerin ihracat artışları ile yakın ilişkisinin olduğu, bu sayede ihracat yapılan ülke sayısını artıracığı ve durumun, ülkenin ekonomik bağlantılarının güçlenmesine önemli katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (Gouvea, 2013: 47-58). Yokoyama ve Alemu (2009) tarafından yapılan çalışmada, sahip olunan üretim imkanların etkin kullanılması ile verimlilik artışının sağlanacağı ve bu durumun ülkelerin ekonomik kalkınmasına olumlu katkı yapacağına vurgu yapılmıştır. Yine aynı çalışmada, ihracat ürün çeşitlendirmesinin kapsam ekonomisini de beraberinde getirerek, benzer girdi ürünlerin birden fazla ürün üretiminde kullanılarak gelirlerin artırılmasına katkı sağladığına dikkat çekilmiştir. (Yokoyama vd., 2009: 49-90). Naude ve Rossouw (2011) tarafından yapılan çalışmada, ihracat ürün çeşitlendirmesinin, sektörel çeşitlendirme ve sektör sayısında artışı beraberinde getirdiği belirtilmiştir. Bu durumun ülkelerin ekonomik olarak gelişmesine olumlu katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (Naude vd.,2011: 99-134). Al-Marhubi (2000) tarafından yapılan çalışmada, ihracat ürün çeşitlendirmesinin sağladığı gelir artışlarının ekonomik büyümenin istikrar kazanmasına katkı yapacağı vurgulanmıştır (Al-Marhubi, 2000:559-562). Ozowa (1992) tarafından yapılan çalışmada, bir ülkenin fiziksel ve beşeri sermaye bakımından yetersiz olmasının, ilgili ülkeye yapılacak olan sermaye yoğun yatırımının başarısız olmasına yol açacağı belirtilmiştir. Bu ülkelerin gelişmiş ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlük durumunu iyi değerlendirerek, yatırımlarını gözden geçirmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Ozowa, 1992: 27-54).

Görüleceği üzere ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Genel olarak bu çalışmalar değerlendirildiğinde uygulanabilir kararlı ekonomik programlar ile ihracat ürün çeşitlendirmesinin uygulanması ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR-ÇEŞİTLENDİRME İLİŞKİSİNİ İNCELEYEN ÇALIŞMALAR

Literatürde konuyla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte aşağıda, literatürdeki başlıca çalışmalar incelenmiştir. Ancharaz'ın (2003), 1971-2000 yılları kapsayan, Mauritis örneklem verisi ile İstatistikî analiz

yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların imalat sanayisine etkilerini incelemiştir. Yapılan araştırma sonucunda; yatırımların ülkenin teknolojik değişiminde ve büyümenin istikrarlı olmasında önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Bebczuk ve Berrettoni'nin (2006), 1962-2002 yılları kapsayan, 56 ülke örneklem verisi ile Sabit ve Rassal Etkiler yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarında, ihracat ürün çeşitlendirmesinin belirleyicileri üzerine inceleme yapılmıştır. Yapılan çalışmada; doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Banga'nın (2006), 1994-2000 yılları kapsayan Hindistan örneklem verisi ile Panel EKK, Sabit ve Rassal Etkiler yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmada, Hindistan imalat sanayisine yatırım yapan yabancı şirketlerin, ülkenin ihracat çeşitliliğine etkisi üzerine araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda; Hindistan'a yapılan Amerikan yatırımlarının ihracat ürün çeşitliliğini etkilediği, Hindistan'a Japonya tarafından yapılan yatırımlarının ülkenin çeşitlendirmesini yeteri kadar etkilemediği tespit edilmiştir.

Habiyaremye ve Ziesemer (2006), 2002 yılı için, 46 Sahra altı Afrika ülke örneklem verisi kullanılarak beşeri sermaye, altyapı ve sermaye birikimi faktörleri dikkate alınarak ihracat ürün çeşitlendirmesinin belirleyicileri üzerine analiz gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada yeniliğe açık olan ülkelerin ilksel ürünlerden vazgeçerek imalat sanayinde ürün çeşitlendirmesine gidebilecekleri tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen bir diğer sonuç ise altyapı ve beşeri sermaye'nin ihracat ürün çeşitliliğini desteklediği ancak doğal kaynakların çeşitlendirmeyi desteklemediği görülmüştür.

Al-Kawaz'ın (2008), 1991-2001 yılları kapsayan, Endonezya, İran, Kuveyt, Umman ve Venezüella gibi doğal petrol zengini ülke örneklem verisi ve Panel Veri Analiz yöntemi kullanılarak yaptığı çalışmada, doğrudan yabancı yatırım, enflasyon, ticari açıklık ve donanımlı kaliteli şirketlerin çeşitlendirmeye etkisi araştırılmıştır. Araştırma da; doğrudan yabancı yatırımların ve donanımlı kaliteli şirketlerin çeşitlendirmeyi artırdığı, yüksek enflasyonun çeşitlendirmeyi desteklemediği, ticari açıklığın ise çeşitlendirmeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Alemu (2009), 1975-2004 yılları kapsayan, Güney Afrika ve Doğu Asya'dan 41 ülke örneklem verisini kullanarak, dikey ve yatay ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerini ve etkilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda; doğrudan yabancı yatırımların Doğu Asya'da hem dikey hem de yatay ihracat çeşitlemesini hızlandıran bir etki gösterdiği, ayrıca Güney Afrika ülkelerinde ise sadece dikey çeşitleme üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Jayaweera'nın (2009), 1990-2006 yılları kapsayan, 29 ülke örnekleme verisi ile Sabit ve Rassal Etkiler yöntemi kullanarak yaptığı çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin ihracat ürün çeşitlendirmesine katkısının tespiti için inceleme yapılmıştır. Araştırma da; doğrudan yabancı yatırımların ilk yılında çeşitlendirmede azalma olduğu ancak ilerleyen yıllarda yapılan yabancı yatırımların yayılma etkisi ile ürün çeşitlendirmesinde artış sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Cadot vd. (2011), 1990-2004 yılları kapsayan ve 87 ülke örneklem verisi kullanılarak ihracat ürün çeşitlendirmesinin belirleyicileri üzerine çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucunda; doğrudan yabancı yatırımlar ve pazara olan yakınlığın çeşitlendirmeye herhangi bir etkisinin olmadığı, fakat altyapı, pazara giriş, kurumsal kalite ve eğitimde meydana gelen iyileşmelerin ihracat çeşitlendirmesini olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Iwamoto ve Nabeshima(2012), 1980-2007 yılları kapsayan, 175 ülke örneklem verisi ile Dinamik Panel Yöntemini kullandığı çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımların, ülkelerin çeşitlendirmesine ve yoğunlaşmalarına olan etkisi incelemiştir. Araştırmada da, doğrudan yabancı yatırımların hem çeşitlendirme hem de yoğunlaşma ile pozitif kolerasyon içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tadesse ve Shukralla'in (2013), 1984-2004 yılları kapsayan, 131 ülke örneklem verisi ile Parametrik ve Yarı Parametrik Yöntemleri kullanarak yapılan çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucuna göre; doğrudan yabancı yatırımların, ülkelerin ihracat ürün çeşitlendirmesini artırdığı tespit edilmiştir.

Sultan ve Haque'nin (2014), 1991-2012 yılları kapsayan, Suudi Arabistan örneklem verisi ve ARDL Yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarında, çeşitlendirmenin gelişimi ve belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma neticesinde, ülkede çeşitlendirmenin son yirmi yılda yavaş olsa dahi belirli bir artış

gösterdiği tespit edilmiştir. Bu artışta ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların ve döviz kurunun önemi vurgulanmıştır.

Longmore vd.'nin (2014), 1980-2011 yılları kapsayan, 183 ülke örneklem verisi ile Dinamik Panel Yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarında, çeşitlendirmenin belirleyicileri üzerine inceleme yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, çeşitlendirmenin en önemli belirleyicilerinin doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal varlıklara ulaşılabilirliğin olduğu tespit edilmiştir.

Longmore vd. (2014), 1980-2011 yılları kapsayan, Trinidad ve Tobago örneklem verisi kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ve çeşitlendirme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma da; doğrudan yabancı yatırımların, serbestleşme ve iş dünyasındaki gelişimin ihracat ürün çeşitlendirmesinde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Noureen ve Mahmood'ın (2014) 1986-2012 yılları kapsayan, 5 Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği üyesi ve 4 Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği üyesi ülke örneklem verisi kullanılarak yapılan çalışmada, ihracat ürün çeşitlendirmesi belirleyicileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda; doğrudan yabancı yatırımlar, brüt sabit sermaye birikimi, rekabet gücü, endüstrileşme, finansal gelişim ve kurumsal kalite değişkenlerinin çeşitlendirme üzerine pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Fonchamnyo (2015), Orta Afrika Ülkeleri Ekonomi Topluluğu olan Çad, Gabon, Ekvator Ginesi ve Kongo ülke örneklem verisi kullanılarak yapılan çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda; doğrudan yabancı yatırımlarının her ülkede aynı etkiyi göstermediği, ancak çeşitlendirmeyi genel olarak teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kohler ve Khumalo'nun (2015), 1995-2009 dönemini kapsayan, Sahra altı Afrika'da (30 Afrika Ülkesi) örneklem verisini kullanarak, ürün çeşitlendirmesinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda; ihracat çeşitlendirmesine doğrudan yabancı yatırımlar, beşeri sermaye, imalat sanayi ihracatı ve kişi başı gelir değişkenlerinin pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu, politik istikrar ve nüfus değişkenlerinin ise negatif etki ettiği tespit edilmiştir.

Mubeen ve Ahmad'in (2016), 1980-2015 yılları kapsayan, Pakistan ülke örneklem verisi ile VAR analiz yöntemini kullandıkları çalışmalarında, ihracat ürün çeşitliliğinin belirleyicileri araştırılmıştır. İncelemede doğrudan yabancı yatırımlar, coğrafi durum, ticari açıklık, döviz kuru ve dünya toplam sermaye yatırımları gibi belirleyiciler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde sonucunda; doğrudan yabancı yatırımları, dünya toplam sermaye gelirleri ve döviz kurunun ihracatta ürün çeşitliliğini artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen bir diğer sonuç ise; coğrafi konumun ve ticari açıklığın ürün çeşitliliğinden ziyade yoğunlaşmaya neden olduğudur.

Kösekahyaoğlu ve Can (2016), 16 ülkeden oluşan gelişmekte olan ülke grubu için Kukla Değişkenli EKK yöntemi kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisini incelemişlerdir. Yapılan ampirik analiz sonucunda; doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. MATERYAL VE EKONOMETRİK YÖNTEM

5.1. Materyal

Çalışmada, İhracat ürün çeşitlendirmesinin (THEIL) belirleyicisi olarak sırasıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI), pazar büyüklüğünü temsilen Gayrı Safi Milli Hasıla (GDP), küreselleşmeyi temsilen dışa açıklık (OPEN), ülkedeki sermaye birikimini temsilen sabit sermaye yatırımları (FIXED) ve döviz kuru (EXCHANGE) değişkenleri kullanılmıştır. Theil endeksi IMF veri tabanından, FDI değişkeni akım değişkeni olarak (% GDP) ve dışa açıklık (OPEN) UNCTAD veri tabanından, GDP değişkeni (Sabit 2011 fiyatları) Penn World Table'dan, FIXED değişkeni özel sektöre verilen krediler cinsinden (%GDP) World Bank veri tabanından ve döviz kuru verisi ise Penn World Table'dan temin edilmiştir. THEIL, EXCHANGE ve GDP değişkenleri modele dahil edilmeden önce logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Diğer değişkenler ise (% olduğundan) doğrudan modele dahil edilmişlerdir. Çalışmada kullanılan model seçiminde Mubeen ve Ahmad (2016) çalışması takip edilmiştir. Çalışma, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak tek örneklem üzerinde temellendirilmiş ve VAR yöntemi kullanılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerden; doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI), pazar büyüklüğünü temsilen gayri safi milli hasıla (GDP), küreselleşmeyi temsilen dışa açıklık (OPEN) ve Döviz Kuru (EXCHANGE) değişkenleri Mubeen ve Ahmad (2016) çalışması

dikkate alınarak; sermaye birikimini temsilen Sabit Sermaye Yatırımları (FIXED) değişkeni ise Tadesse ve Shukralla (2013) çalışması dikkate alınarak oluşturulmuştur. Çalışmada ihracat ürün çeşitlendirmesini temsilen Theil endeksi tercih edilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’de ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisinin incelendiği bu çalışmada; 1970-2010 yıllarına ait yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Veri kısıtı nedeniyle çalışma 2010 yılı ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada iki farklı çeşitlendirme endeksi ile doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisini test edilebilme olanağı mevcuttur. Bunlardan biri IMF veri tabanında elde edilecek olan Theil endeks değerleridir. Bu endeks değerleri 1970-2010 yıllarını kapsamaktadır. İkincisi ise UNCTAD’tan elde edilen ve 1995-2017 dönemini kapsayan Herfindahl-Hirschman endeksidir. Veri sınırlılığına rağmen çalışmada, daha geniş (40 yıllık) bir dönemi kapsayan Theil endeks değerleri tercih edilmiştir. Nitekim UNCTAD’tan elde edilen verilerin kullanılması durumunda örneklem büyüklüğü yeterli gelmeyecek ve modelin analizinde bir dizi ekonometrik ve istatistikî problemle karşı karşıya kalınacaktır. Çünkü tek örneklemli yapılan zaman serisi analizinde sağlıklı bir gözlem yapılabilmesi için en az 30 gözleme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gibi hususlar nedeniyle 1970-2010 yıllarını içeren dönem tercih edilmiştir.

Çalışmada tahmin edilen model için, bağımlı değişken ihracat ürün çeşitlendirmesi (THEIL) alınarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini görmek adına;

$$\lg THEIL_{it} = \beta_1 \pm \beta_2 FDI_{it} - \beta_3 FIX_{it} \pm \beta_4 OPEN_{it} - \beta_5 \lg GDP_{it} \pm \beta_6 \lg EXP_{it} + u_{it} \quad (1)$$

denklemden hareket edilmiştir. Kurulan Model’de THEIL ihracat ürün çeşitlendirmesini, FDI değişkeni doğrudan yabancı yatırımları, FIX değişkeni sabit sermaye yatırımlarını, GDP değişkeni GSYİH’yi, EXP döviz kurunu ve OPEN değişkeni de dışa açıklığı ifade etmektedir. Denklemdaki u değişkeni ise hata terimini ifade etmektedir. Denklemden yer alan değişkenlerin başında yer alan “lg” ifadesi değişkenlerin logaritmik dönüşüme tabi tutulduğu anlamını taşımaktadır. Yapılan literatür çalışmasında tespit edilen sonuçlar doğrultusunda, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye içinde benzer sonuçların ortaya çıkması düşünülmektedir. Model de yer verilen bağımsız değişkenlere ait katsayıların aşağıdaki şekilde gerçekleşmesi beklenmektedir.

$$\beta_1 > 0, 0 > \beta_2 > 0, \beta_3 < 0, 0 < \beta_4 < 0, \beta_5 < 0, 0 < \beta_6 < 0 \quad (2)$$

5.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerine etkisini Türkiye örneklem verisi kullanılarak Vektör Otoregresif (VAR) metodu ile analiz edilmiştir. Kullanılan metod kısa ve uzun dönemde değişkenlerin yapmış oldukları etkileri ve nedenlerini tespit etmede etkili bir yöntemdir. Bu yöntem birbirleri ile bağlantılı zaman serilerinin analizinde ve değişkenlerde ortaya çıkan yersiz şokların analizinde kullanılan etkili ekonometrik yöntemlerden birisidir. 1980 yılında Sims tarafından ortaya konulan araştırma sonuçlarına göre VAR analizi ile daha çok değişkenler arasındaki ilişkinin boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan iktisat alanında baz alınan birçok parametrenin çok yönlü ilişkisinin olması, birçok bağımlı ve bağımsız değişkenin tespiti aşamasında yaşanan sorunlar analizin sonuçlarını ve tutarlılığını önemli derecede etkilemektedir. Dolayısıyla belirtilen sıkıntılı anlarda problemlerin giderilebilmesi için uygulanan model üzerinde bazı kısıtlamalara gidilmesi gerekmektedir (Darnell, 1990: 114-116). Bu sebeple birçok parametre değişkeni barındıran denklem sistemlerinin içerdiği sorunların giderebilmek için geliştirilen VAR (Vektör Otoregresif) yöntemi ile belirtilen sorunlar giderilmiştir. VAR yönteminin güçlü bir diğer tarafı ise bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilmiş olmasıdır. Bu durum gelecek adına sağlıklı tahminler yapılabilme imkanı sağlamaktadır (Kumar vd., 1995:365).

VAR analizi iki değişkenli denklemleri aşağıdaki eşitliklerde olduğu gibi ifade edilebilmektedir.;

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (3)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (4)$$

Denklemden p gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. v değişkeni ortalaması ile kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit hata terimlerini ifade etmektedir. v hata terimi aynı zamanda normal dağılıma sahip rassal hata terimlerini de ifade etmektedir. Modelde değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokolerasyon problemi çözülmektedir. Bu durum modeldeki hataların kendi gecikmeli değerleri ile ilişkisiz olması varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca hata değişkenleri modelin sağında bulunan değişkenlerden de bağımsızdır. Zaman zaman modelin sağ tarafında özellikle içsel değişkenlerin

gecikmeli değerler almaktadır. Bu durum eş anlılık sorununun yaşanmasına engel olmaktadır. Bu sebeple modeldeki bütün denklemler en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

1970-2010 yıllarına ait zaman serilerinin kullanıldığı çalışmada, ilk olarak modele dahil edilen değişkenlerin durağan olup olmadıkları eğer değişkenler durağan ise durağanlık düzeyleri birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Daha sonra, gecikme uzunlukları çeşitli bilgi kriterleri kullanılarak tespit edilmiştir. Modelin, durağan bir yapı sergileyip sergilemediğinin anlaşılması için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde yer alıp almadığı tespit edilmiştir. Analize geçmeden önce, analiz için kullanılacak olan VAR modelinin yapısal olarak bir problem içerip içermediği (otokorelasyon, değişen varyans, çoklu doğrusal bağlantı sorunu ile normal dağılıp dağılmadığı) sırasıyla LM, White ve Normallik testleri ile analiz edilmiştir. Çalışmanın en son aşamasında ise değişkenler arasındaki ilişki etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemleri ile incelenmiştir.

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemle bağlı olarak sırasıyla değişkenlerin durağan bir yapı sergileyip sergilemediğinin tespiti için Phillips-Perron birim kök testleri, bilgi kriterleri vasıtasıyla (Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ)) gecikme uzunluklarının tespiti, modelin durağan bir yapı sergileyip sergilemediğinin anlaşılması için AR karakteristik polinomunun ters kökleri analizi ve VAR modelinin yapısal olarak bir problem içerip içermediğinin tespiti için sırasıyla LM, White ve Normallik testleri ile gerekli analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın en son aşamasında ise değişkenler arasındaki ilişki etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemleri ile değişkenlerin birbirlerini etki durumları incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları detaylı bir şekilde aşağıda açıklanmıştır.

6.1. Phillips-Perron Birim Kök Testi

Uygulanacak olan modelin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Genel olarak analiz aşamasında zaman serisinin kullanılması durumunda serinin durağan olup olmaması önem arz etmektedir. Zaman serisinin durağan olmaması halinde farklı sorunlar çıkmaktadır. Örneğin durağan olmayan serilerle yapılan analiz sonucu sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmekte ve ayrıca varyansın sabit olmaması nedeniyle elde edilen sonuçlar şüpheli duruma düşebilmektedir (Granger ve Newbold, 1974, 111-120). Dolayısıyla VAR analizinin yapılması planlanan bir çalışmada, öncelikle durağanlığın tespit edilebilmesi, bunun için de değişkenler birim kök testine tabi tutulmalıdır. Durağanlık testi için literatürde farklı birim kök testleri bulunmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlığının tespiti için yaygın olarak tercih edilen Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi kullanılmıştır. PP birim kök testi genel olarak aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir (Günaydın, 2004: 172-173):

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^N \phi \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Yukarıdaki 5 numaralı denklemde; Δ birinci fark işlemcisini, t herhangi bir zaman trendini, ε_t hata terimini, y_t kullanılan serileri ve N ise hata terimlerinin ardışık bağımlılığını gidermek için bilgi kriteri tarafından belirlenen bağımlı değişkenin gecikme katsayısını ifade etmektedir.

Çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlığın tespitinde kullanılan Phillips-Perron birim Kök Testi (PP), oto korelasyonun bilinmeyen şekillerinin varlığını hesaba katmaktadır. Aynı zamanda PP testi hata terimindeki şartlı değişen varyansı (heteroskedasticity) da dikkate almaktadır. Ayrıca bu yaklaşım zincirleme olarak parametrik olmayan bir düzeltme kullanılmaktadır. Bu nedenle test istatistiklerinin asimptotik dağılım üzerindeki zincirleme ilişkinin etkisini ortadan kaldırmak için istatistikler olarak dönüştürülmektedir. Yaklaşımında boş hipotez serilerin durağan olmadığını ifade etmektedir. Alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu göstermektedir. PP birim kök testinde “t” değerinin kritik değerden yüksek olması durumunda boş hipotez reddedilmektedir.

Çalışmada yer alan seriler trend içerdiği için birim kök testinin analizinde trend+sabit model tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan zaman serilerinin birim kök içerip içermedikleri PP birim kök testi ile analiz edilmiş ve analiz sonucu elde edilen bulgular ise Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzye**		1. Fark	
	Trendli&Sabitli		Trendli&Sabitli	
	Test İstatistiği	Kritik Değerler	Test İstatistiği	Kritik Değerler
Logtheil	-1.928635	-4.205004 -3.526609 -3.194611	-4.856699*	-4.211868 -3.529758 -3.196411
fdi	-2.371349		-7.074484*	
Loggdp	-2.312807		-5.479969*	
Open	-2.608291		-6.650016*	
Fixed	-2.720795		-5.758173*	
Logexcha	-2.428678		-5.583261*	

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan serileri ifade etmektedir.

**Bant genişliği Newey-West yaklaşımına göre otomatik olarak seçilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde, bütün serilerin düzeyde durağan I(0) olmadığı, fark işlemi neticesinde I(1) durağan olduğu görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi tüm değişkenlerin birinci sıra farklarında, sıfır hipotezi ret edilirken alternatif hipotezi ise kabul edilmektedir.

6.2. Çeşitli Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Diğer taraftan denklem 3'daki "p" ifadesi gecikme sayısını ifade etmektedir. VAR Modelinin kurulabilmesi için öncelikle "p" ile ifade edilen uygun gecikme sayısının bulunması gerekmektedir (VAR(p)). Uygun gecikme sayısını belirlemek için geliştirilmiş birçok bilgi kriterleri bulunmaktadır (Mucuk ve Alptekin, 2008: 165-166). Bu çalışmada uygun gecikme katsayısının belirlenmesinde; Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, yıllık verilerin kullanılması ve gözlem sayısının az olması nedeniyle maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiş ve Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda tespit edilen tahminler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde; modele ait uygun gecikme sayısının "1" olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan model VAR (1) ile analiz edilmiştir.

Tablo 2. Çeşitli Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-87.73260	NA	7.28e-05	7.498608	7.791138*	7.579743*
1	-50.05642	54.25369*	6.98e-5*	7.364514*	9.412225	7.932462
2	-26.49826	22.61583	0.000338	8.359861	12.16275	9.414622

*Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

VAR(1) modelinin analizine geçmeden önce modelin durağan bir yapı sergileyip sergilemediği incelenmelidir. AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde olup olmadığı analiz edilmelidir. Modelin durağanlığı veya istikrarlı bir yapıya sahip olup olmadığı katsayı matrisinin öz değerlerine bağlı olarak şekillenmektedir. Yapılan test sonucunda elde edilen katsayı matrisinin öz değerlerinin tamamı birim çemberin içerisinde yer alıyor ise sistemin durağan olduğunu ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile serinin istikrarlı bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir. Tam tersi bir durumda elde edilen öz değerlerden en az bir tanesinin birim çemberin içinde olmaması halinde sistemin durağan olmadığı yani istikrarlı bir yapıya sahip olmadığı ifade edilmektedir (Batmaz ve Tunca, 2007: 218). Dolayısıyla modelin durağan bir yapı sergileyip sergilemediğinin anlaşılması için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde olması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile bu değerlerin "1" den küçük olması gerekmektedir.

VAR (1) modeli için AR karakteristik polinomu ters birim kök testi analiz edilmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 3'da sunulmuştur.

Tablo 3. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kök Değerleri

Kök	Modül
-0.587604	0.587604
0.457830	0.457830
0.403636	0.403636
0.092749 - 0.383099i	0.394166
0.092749 + 0.383099i	0.394166
0.054065	0.054065

Tablo 3'den de görüldüğü gibi ters kökler birim çember içerisinde yer almaktadır. Ters köklerin 1'den küçük olduğu ve VAR modelinin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir. İstikrar koşulunun sağlandığı VAR Modelinin yapısal olarak herhangi bir problem içerip içermediğinin test edilmesi için çalışmada kullanılan model otokorelasyon, değişen varyans ve çoklu doğrusal bağlantı sorunu kontrol edilmiştir.

Tablo4. Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM-Test İstatistiği	Olasılık Değeri
1	27.22595	0.8536

Not: H_0 hipotezi "serilerde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır" şeklindedir.

Otokorelasyon problemi, LM testi ile analiz edilmiş ve elde edilen analiz sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur. Tablo 4'de yer alan LM testi sonuçları incelendiğinde; analiz edilen VAR modeline ait hata teriminin otokorelasyon problemine sahip olmadığı belirlenmiştir.

Hata terimlerinin değişen varyans problemine sahip olup olmadığı White Testi ile incelenmiş ve elde edilen White testi sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. White Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-kare Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık
257.7722	252	0.3879

Not: H_0 hipotezi "serilerin sabit varyans ile dağıldığını" ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan White testi sonuçları incelendiğinde, sıfır hipotezinin kabul edildiği ve VAR(1) modeline ait hata terimlerinin değişen varyans problemine sahip olmadığı, modelin sabit varyansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz edilen modelin normal bir dağılım sergileyip sergilemediği ise Jaque Bera Test ile incelenmiş ve elde edilen analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Normallik Testi Sonuçları

	Skewness	Kurtosis	Jarque-Bera
Ki-Kare Değeri (Joint)	4.958744	4.256958	9.215702
Olasılık Değeri (Joint)	0.5491	0.6419	0.6844

Tablo 6'da sunulan normal dağılım test sonuçları incelendiğinde; çarpıklık, basıklık ve Jaque Bera test istatistik sonuçlarına göre hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tanımlama istatistik sonuçlarına göre, çalışmada kullanılan VAR(1) modelinin sahip olması gereken istikrar koşullarını sağladığı tespit edilmiş ve VAR modeli üzerinden yapılması planlanan diğer analizlere geçilmiştir.

6.3. Varyans Ayrıştırma Analizi

Varyans ayrıştırma analizi; çalışmaya konu olan her bir değişkende yaşanan bir değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının modelde yer alan diğer değişkenlerden kaynaklandığını yüzde olarak göstermektedir. Analize konu olan değişkenlerde meydana gelen değişimin nedeni eğer ilgili değişkenin kendisinden oluşan şoklardan kaynaklanıyorsa değişkenin dışsal hareket ettiği; kullanılan diğer değişkenlerden kaynaklanan şoklardan meydana geliyorsa değişkenin içsel olduğu ifade edilmektedir. Bu analiz yöntemi, analize konu olan değişkenlerin birbirini hangi yönde ve ne derecede etkilediği hususlarında da katkı sağlamaktadır (Zengin, 2001: 27-41). Yukarıda belirtilen avantajlarından dolayı çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere varyans ayrıştırma analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7’de varyans ayrıştırması analizi sonuçları incelendiğinde; ihracat ürün çeşitlendirmesi (THEIL) değişkeni varyansının yaklaşık %4’ünün doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Diğer değişkenlerin ihracat ürün çeşitlendirmesi (THEIL) değişkenindeki varyans katkısı ise büyükten küçüğe doğru sırası ile dışa açıklık (DOPEN) %15, gayri safı milli hasıla (DGDP) %8, sabit sermaye yatırımları (DFIXED) %0.6, döviz kuru (DEXHANGE) yaklaşık %0.07’dir. THEIL değişkeninin kendisine yaptığı katkı ise birinci dönemde yaklaşık %95 düzeyindeyken takip eden dönemlerde etki giderek azalmış ve onuncu dönemde bu oran %72.4’e kadar düşmüştür.

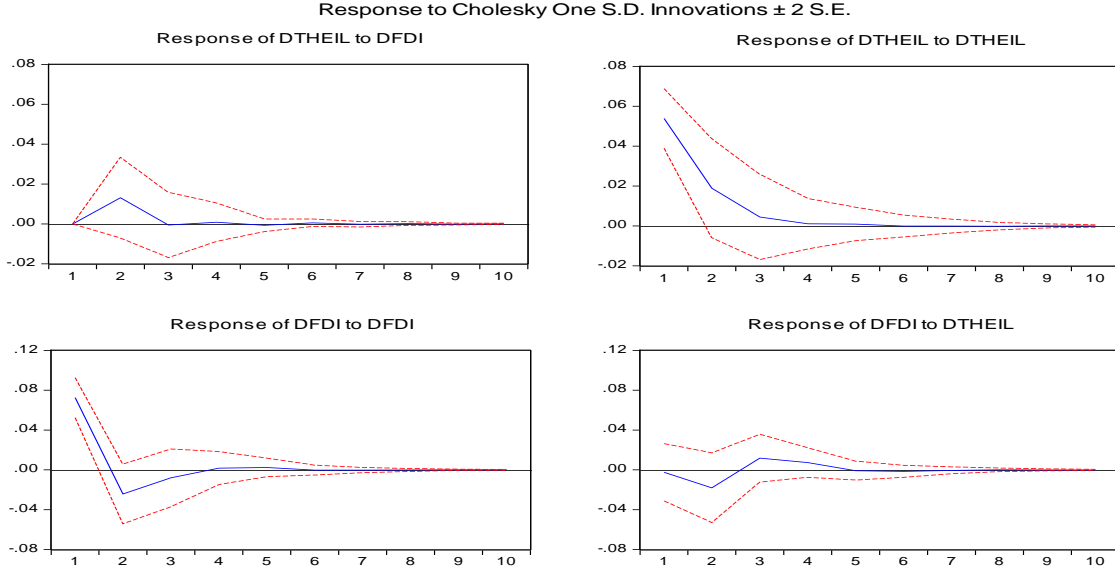
Tablo 7. Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken THEIL’in Varyans Ayrıştırması							
Dönem	Standart Hata	DGDP	DTHEIL	DOPEN	DFDI	DEXHANGE	DFIXED
1	0.055483	5.481387	94.51861	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.066456	8.247891	73.98072	13.42628	3.911258	0.001365	0.432491
3	0.066982	8.119409	73.27032	14.23826	3.857348	0.057300	0.457372
4	0.067298	8.184952	72.60965	14.73038	3.835742	0.060863	0.578417
5	0.067366	8.169936	72.48159	14.82362	3.838503	0.074465	0.611895
6	0.067397	8.183826	72.41351	14.87338	3.841337	0.075012	0.612936
7	0.067408	8.181321	72.39076	14.89364	3.841059	0.075617	0.617609
8	0.067411	8.181766	72.38553	14.89769	3.841060	0.075824	0.618123
9	0.067412	8.181517	72.38282	14.90009	3.841130	0.075895	0.618547
10	0.067413	8.181558	72.38213	14.90066	3.841133	0.075916	0.618601

6.4. Etki-Tepki Fonksiyonu Analizi

Analizde yer alan etkili değişkenlerden herhangi birinde ortaya çıkan bir birimlik bir şokun diğer değişkenlerde nasıl bir etkiye sahip olduğu etki-tepki fonksiyonları ile incelenmektedir. Etki-tepki fonksiyonları alınacak politik kararlar açısından oldukça önem arz etmektedir. Fonksiyon, politika yapıcıya alınacak politik bir kararlarda değişkenin yer alıp almayacağı hususunda fikir sunmaktadır (Sarı, 2008: 6). Genel olarak fonksiyon, analize konu olan değişkenlerden herhangi birisinde ortaya çıkan bir standart hatalık şokun diğer tüm değişkenlerde ortaya çıkarttığı etkiyi/tepkiyi ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Etki Tepki Fonksiyonu Analiz Sonuçları

Modelde yer alan değişkenlerin birinde ortaya çıkan bir birimlik şokun kullanılan diğer değişkenler üzerindeki etkisini gösteren etki tepki fonksiyonlarına ait analiz sonuçları Şekil 2’de verilmiştir

Şekil 2 incelendiğinde, Etki-Tepki analizine göre; doğrudan yabancı yatırımlardaki (FDI) şoklar ihracat ürün çeşitlendirmesi (THEIL) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarda ortaya çıkan şok ihracat ürün çeşitliliğini çok fazla etkilememektedir. Şekilden de anlaşıldığı gibi doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bir birimlik şok, ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerinde ikinci döneme kadar negatif etkiye sahip durumdayken (diğer bir ifadeyle ihracat ürün çeşitliliğini arttırırken) üçüncü dönemde negatif etki yerini pozitif etkiye (yoğunlaşmaya) bırakmıştır. Üçüncü dönemden ortaya çıkan şok yatırımları pozitif etkilemesine rağmen etkinin derecesi sürekli azalmıştır. Aynı şekilde, ihracat ürün çeşitlendirmesinde meydana gelen bir birimlik şokun doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ikinci döneme kadar pozitif bir etkiye sahip olduğu, üçüncü dönemden itibaren bu etkinin artış hızını kaybettiği ve yaklaşık sekizinci dönemde ise etkinin tamamen ortadan kalktığı görülmektedir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, elde edilen analiz sonuçlarının Bebczuk ve Berrettoni (2006) ile Cadot vd.’nin (2011) yapmış olduğu çalışma sonuçları ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bebczuk ve Berrettoni’nin (2006) 1962-2002 dönemini baz aldığı çalışmasında; doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Cadot vd.’nin (2011) 1990-2004 dönem verilerini baz aldığı çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış olup 87 ülkeyi baz alan çalışmada; doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak elde edilen bulgular, çalışmada kullanılan modelin baz alındığı Mubeen ve Ahmad’ın (2016) çalışmasının sonuçları ile uyumlu değildir. Bu çalışmaya yön veren Mubeen ve Ahmad’ın (2016) çalışmasında; tam tersi bir durum ortaya çıkmış diğer bir ifade ile doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğini kuvvetli bir şekilde etki ettiği tespit edilmiştir.

Değişkenlerden dışa açıklık (OPEN) değişkeninin ihracat ürün çeşitliliği değişkenini diğer değişkenlere kıyasla daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde; Mubeen ve Ahmad (2016) ve Agosin vd.’nin (2012) analiz sonuçları ile benzer sonuçlar elde edilmiş olup, dışa açıklığın ihracat ürün çeşitliliğini etkilediği ancak etki gücünün düşük olduğu görülmüştür. Çalışmadan kullanılan bir diğer değişken sabit sermaye yatırımlarının ihracat ürün çeşitliliğini etkilemediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, Tadesse ve Shukralla (2013) yapmış oldukları çalışma ile tutarlılık göstermemektedir. Sabit sermaye yatırımlarına benzer bir sonuç da reel efektif döviz kuru değişkeni için geçerlidir. Mubeen ve Ahmad (2016) ve Cimoli vd. (2013) çalışmalarının aksine bir sonuç tespit edilmiş olup, reel döviz kurunun ihracat çeşitlendirmesi üzerine etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analizde yer alan bir diğer değişken ise GSYİH’dir. Bu değişkenin ihracat ürün çeşitliliği üzerine etkisine bakıldığında; GSYİH’nin ihracat ürün çeşitliliği üzerinde etkiye sahip olduğu ancak bu etkinin oldukça düşük düzeyde seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim elde edilen bu sonuç, Parteka ve Tamberi’nin (2013b) çalışmasında elde edilen sonuç ile tutarlılık göstermektedir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmekte olan ülkelerdeki yetersiz sermaye düzeyi nedeniyle, bu ülkelerin sermaye açıklarının kapatılmasında, doğrudan yabancı yatırımlar en önemli ekonomik araçlardan biri haline gelmiştir. Liberalleşmeyle birlikte gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımlar artış göstermiştir. Bu ülkelere gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların ekonomik faydasının yanında yeni teknolojilerin ülkeye girişi, yeni üretim yöntemlerinin öğrenilmesi, yeni pazarlara ulaşım imkânının ortaya çıkması ve yerli yeni ürünlerin üretilmesi gibi birçok faydasının olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeler için tasarruf ve döviz açıklarını sübvanses etmesi gibi çok önemli bir misyona sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla tüm bu etkenler göz önüne alındığında, gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'nin de gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların katkıları düşünüldüğünde politika yapıcıların ülkeye daha fazla yabancı yatırımcı çekmek için gerekli çalışmaları yapması önem arz etmektedir.

1980'li yılların başından itibaren yıldızı parlayan doğrudan yabancı yatırımların, özellikle ihracat çeşitliliği üzerine etkisi giderek artmıştır. Bu durum yapılan literatür çalışmalarına yansımış ve birçok çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğini olumlu etkilediği görülmüştür. İhracat ürün çeşitliliği konusu, gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemli bir konudur. Ülkelerin içinde buldukları mevcut şartları doğrultusunda ihracat ürün çeşitliliği farklılık göstermektedir. Genel olarak gelişmekte olan ülkeler daha çok geleneksel ve ilksel ürünlere yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkeler sofistike sanayi ürünlerinde yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, ihracat ürün çeşitliliğiyle birlikte daha farklı ürünler üretmekte ve böylelikle rekabet güçlerini artırarak, ekonomik anlamda yaşanabilecek şok gelişmeler karşında en az şekilde etkilenmektedir.

Türkiye açısından ülkeye daha fazla doğrudan yabancı yatırımların gelmesi sermaye açığının kapatılması, yeni üretim tekniklerinin, yeni bilgi ve tecrübelerin kazanılması anlamına gelmektedir. Bu durum ülkenin ihracat performansını da etkileyecektir. İhracat artışı ile birlikte ülke ekonomisini canlanacak ve büyümedeki ivme korunacaktır. Ancak, ihracatın sadece hacim bazında artırılması tek başına yeterli olmayacaktır. Bunun yanında ihracat ürün sepetinin çeşitlendirilmesi de gerekmektedir. Çünkü ihracat ürün sepetinin genişlemesi, ekonomik anlamda döviz girdisinin artacağı, bu doğrultuda büyümeyi de pozitif etkileyeceği söylenebilir.

Son dönemde sıkça tartışma konusu olan doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliği ne derece etkilediği sorusundan hareket edilerek, Türkiye örneklem verisi kullanılarak yapılan çalışmada VAR analizi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde Türkiye de doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesine çok önemli etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında; diğer değişkenlerin ihracat ürün çeşitlendirmesi değişkenindeki varyansa katkısı ise büyükten küçüğe doğru sırası ile dışa açıklık %15, gayri safi milli hasıla %8, sabit sermaye yatırımları %0.6, döviz kuru yaklaşık %0.07'dir. İhracat ürün çeşitlendirme değişkeninin kendisine yaptığı katkı ise birinci dönemde yaklaşık %95 düzeyindeyken takip eden dönemlerde etki giderek azalmış ve onuncu dönemde bu oran %72.4'e kadar gerilemiştir. Diğer taraftan yapılan Etki-Tepki Fonksiyonu Analizine göre; doğrudan yabancı yatırımlardaki şoklar ihracat ürün çeşitlendirmesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarda ortaya çıkan şok ihracat ürün çeşitliliğini çok fazla etkilemediği tespit edilmiştir. Aynı şekilde, ihracat ürün çeşitlendirmesinin doğrudan yabancı yatırımları yeterince etkilemediği görülmüştür.

Ulusal ve uluslararası literatür çalışmaları incelendiğinde, hemen hemen bu alanda yapılan çalışmaların tamamına yakınında doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitlendirmesini olumlu etkilediği görülmüştür. Ancak Türkiye örneklem verisi kullanılarak yapılan bu çalışmada ise doğrudan yabancı yatırımların ürün çeşitliliği etkilemediği tespit edilmiştir. Öncelikle ampirik bulgular, Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni, ülkeye gelen yabancı yatırımların iç piyasa motivasyonu ile gelmiş olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Türkiye, nüfusu ve ekonomisi bağlamında tüm yabancı şirketler açısından önemli bir pazar konumundadır. Bu noktadan hareketle gelen yabancı şirketler, ürettikleri ürünleri iç piyasaya yönelik hazırladıkları söylenebilir.

Politika yapıcıların ülkeye gelen yabancı yatırımcıları ihracat odaklı olmaya teşvik etmeleri ve bu bağlamda çeşitli tedbirler almaları büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında, daha nitelikli, sofistike mamül

üretmeye istekli, nitelikli ucuz işgücü arayan çok uluslu şirketlerin tespit edilerek Türkiye'ye yatırım yapmaya ikna edilmesi yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine katkısını arttıracaktır. Ancak bunların gerçekleşmesi için yabancı yatırımları gerçekleştirecek firmalarında beklentileri olacaktır. Altyapı hizmetlerinin aksaksız işlemesi, nitelikli işgücünü yetiştiren bir eğitim sisteminin olması, yabancı şirketlerin haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde başvurabilecekleri iyi işleyen bir hukuksal mekanizmanın olması bu beklentiler arasında sayılabilir. Bunun yanında yabancı şirketler, yatırım yapacakları alanda kendi üretimlerini destekleyecek yan üretim gerçekleştiren firmaların varlığına da büyük önem vermektedirler. Örneğin, eğer yabancı şirket araba endüstrisine yatırım yapacak ise, ülkede araba endüstrisine ara mal tedarigi sağlayan firmaların/endüstrilerin var olması yabancı firmalar açısından cazip hale gelecektir. Bu noktadan hareketle, ülkenin ihracat ürün sepetindeki ürün çeşitliliğinin artması için politika yapıcıların stratejik plan hazırlamaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri doğrudan yabancı yatırımların ihracat ürün çeşitliliğine olan katkısını arttıracaktır. Aksi takdirde, ülkeye gelen her yabancı yatırımın ihracat ürün çeşitliliğine pozitif etki yapmasını beklemek hayal kırıklıklarına yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, H. ve Hamid, N. (2014). Patterns of ExportDiversification: Evidence from Pakistan, *The Lahore Journal of Economics, Cilt 19*, 307-326.
- Al-Marhubi, F. (2000). Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation *,Applied Economics Letters*, 559-562.
- Alptekin, V.ve Mucuk, M. (2008). Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006), *Maliye Dergisi*, Sayı 155, 159-174.
- Alpar, C. (1977). *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, AİTİA, Ankara, 13-79.
- Batmaz, N. ve Tunca, H. (2007). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyicileri Üzerine Bir Eş Bütünleşme Analizi (1992-2003), *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 1*, 199-224.
- Can, M. (2016). Ekonomik Küreselleşme Sofistike Mamül Üretimini Etkiler mi? : Güney Kore Örneğinde Ampirik Bir Analiz, *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 11, Sayı 3*, 21-38.
- Can, M. ve Kösekahyaoglu L. (2016), Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *Akdeniz İİBF Dergisi, Cilt 33*, s. 122-152, 201.
- DePineres, S. A. G. ve Ferrantino, M. (1997). Export Diversification and Structural Dynamics in the Growth Process: The Case of Chile, *Journalof Development Economics, Cilt 52, Sayı 2*, 375-391.
- Demir Y. (2007), Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, No:34, 152-161.
- Doğan, B. ve Can, M. (2015). İthalat ve İhracat Ürün Çeşitlendirme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Nedensellik Analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 3*, 191-199.
- Doğruel, A. S. ve Tekce, M. (2011). Trade Liberalization and Export Diversification in Selected MENA Countries, *Topics in Middle Eastern African Economies, Cilt.13*, 1-24.
- Gouvea, R.,Mahto, R. V. ve Montoya, M. J. R. (2013). BRIC National Export Performance: A Portfolio Approach, *Journal of Chinese Economicand Business Studies, Cilt 11, Sayı 1*, 47-58.
- Gozgor, G. ve Can, M. (2017). Effects of Export Product Diversification on Quality Upgrading: An Empirical Study, *The Journal of International Trade and Development*, DOI: 10.1080/09638199.2017.1370006.
- Granger, C.W.J. ve Newbold, P. (1974). Sprious Regresions in Econometrics, *Journal of Econometrics, Cilt 2, Sayı 2*, 111-120.

- Ghatak, A. ve Halıcıoğlu F. (2006), Foreign Direct Investment and Economic Growth: Some Evidence from Across the World, *MPRA Working Paper*. No:3563.
- Günaydın, İ. (2004). Vergi – Harcama Tartışması: Türkiye Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 163-181.
- Güloğlu, B. ve Özgeb, F.B. (2004). Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi, *METU Studies in Development*, cilt 31, 93-114.
- Hesse, H. (2008). *Export Diversification and Economic Growth*, Commission on Growth and Development, Working Paper, Sayı 21.
- Herzer, D. ve Nowak-Lehmann, F. D. (2006). What Does Export Diversification Do for Growth An Econometric Analysis, *Applied Economics*, Cilt 38, Sayı 15, 1825-1838.
- Imf, (2003). Foreign Direct Investment Statistics, How Countries Measure FDI, Washinton, DC: International Monetary Fund, 23.
- Iwamoto, M. ve Nabeshima, K. (2012). Can FDI promote Export Diversification and Sophistication of Host Countries? Dynamic Panel System GMM Analysis, *IDE Discussion Paper*, Sayı 347.
- Koçtürk, M. ve Eker M. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 40.
- Kumar, V. vd. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures, *International Journal of Forecasting Elsevier*, Cilt 11, sayı 3, 361-377.
- Lau, C. K. M., Gozgor, G., Apergis, N. ve Can, M. (2018). Effects of Export Concentration on CO₂ Emissions in Developed Countries: An Empirical Analysis, *Environmental Science and Pollution Research*, Cilt 25, Sayı 14, 14106-14116.
- Naude, W. ve Rossouw, R. (2011). Export Diversification and Economic Performance: Evidence from Brazil, China, India, and South Africa, *Economic Change and Restructuring*, Cilt 44, Sayı 1-2, 99-134.
- Naude, W. ve Bosker M. ve Matthee, M. (2010). Export Specialisation and Local Economic Growth, *World Economy*, Cilt 33, Sayı 4, 552-572.
- Oecd, (2008). *OECD Benchmark Definition Of Foreign Direct Investment*, Fourth Edition, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 48.
- Oksay, S. (1998). Çok uluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, Sayı: 8.
- Ozowa, T. (1992). Foreign Direct Investment and Economic Development, *Transnational Corporations*, Cilt 1, Sayı 1, 27-54.
- Samen, S. (2010). *Primer on Export Diversification: Key Concepts, Theoretical Underpinnings and Empirical Evidence*, Growth and Crisis Unit World Bank Institute.
- Sen, H., Saruç, T.N., ve Keskin, A. (2004). *İktisadi Kalkınmanın Finansmanı*, S.Taban, M. Kar (Ed.), Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, Bursa: Ekin Kitabevi, 198.
- Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası İktisat - Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul, 577- 667.
- Tadesse, B. ve Shukralla, K. (2013). The Impact of Foreign Direct Investment on Horizontal Export Diversification: Empirical Evidence, *Applied Economics*, Cilt 45, Sayı 2, 141-159.
- Un, (2004). Export Diversification and Economic Growth: The Experience of Selected Least Developed Countries, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, *Development Papers*, Sayı 24, Thailand.
- Unctad, (2005). World Investment Report 2005, *FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development*, 23.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. Erişim Ağustos 2019,

<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>

Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler, Erişim Eylül 2019, [https:// www.tuik.gov.tr](https://www.tuik.gov.tr)

Yokoyana, K. ve Alemu, A. M. (2009). The Impacts of Vertical and Horizontal Export Diversification on Growth: An Empirical Study on Factors Explaining the Gapbetween Sub-Saharan Africa and East Asia's Performances, *Ritsumeikan International Affairs*, Cilt 7, 49-90.

Zengin, A. (2001). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular), *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 27-41.